

פרשת שמות נשים כמנהיגות

הרב יונתן זקס

אפשר לתת לפרשת השבוע שלנו את הכותרת "לידתו של מנהיג".
אנו מתבוננים במשה, שאומץ בידי בת פרעה, הגדל כנסיך מצרי. אנו
רואים אותו כאיש צעיר העומד לראשונה על המשמעות של זהותו
האמתית. הוא בן לעם משועבד ומיוסר, והוא יודע זאת: "וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה
וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו וַיְרֵא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ עֹבְרֵי מַאֲחִיו"
(שמות ב, יא).

הוא מתערב. הוא פועל. זה סימן ההיכר של מנהיג אמתי. אנו
רואים אותו מתערב שלוש פעמים – שתיים במצרים ואחת במדיין –
להצלת קורבנות של אלימות. ואז אנו עדים למחזה הגדול של הסנה
הבוער, שם מתגלה אליו אלוהים וקורא לו להוציא את עמו אל החופש.
משה מהסס ארבע פעמים, עד שהקב"ה כועס ומשה יודע שאין לו
ברירה אחרת. זהו סיפור קלאסי על ילדותו של גיבור.

אלא שכל אלה הם רק פני השטח. התורה היא ספר עמוק ומעורר,
ולא תמיד היא מניחה את המסר מעל פני השטח. מתחת להם נמצא
סיפור אחר, מיוחד הרבה יותר, לא על גיבור אלא על שש גיבורות,
שש נשים אמיצות שבלעדיהן לא היה לנו משה.

ראשונה – יוכבד, אשתו של עמרם ואמם של שלושה אנשים שנועדו להיות מנהיגיהם הדגולים של בני ישראל: מרים, אהרן ומשה עצמו. יוכבד היא אשר בשיאן של הגזרות נגד בני ישראל במצרים, כשכל הזכרים היילודים לבני ישראל נרצחו, העזה ללדת ילד, להצפינו שלושה ירחים, ואז לרקום תכנית שתיתן לו הזדמנות להינצל. מעט מאוד ידוע לנו על יוכבד. בהופעתה הראשונה בתורה, שמה אינו נזכר. ובכל זאת, בקוראנו את הסיפור, אין לנו שמץ של ספק בדבר האומץ והתושייה שלה. לא במקרה גדלו כל ילדיה להיות מנהיגים.

השנייה היא מרים, בתה של יוכבד ואחותו הגדולה של משה. היא זו שהשגיחה על התינוק מרחוק כשהתיבה צפה במורד הנהר, והיא זו שהעזה לגשת אל בת פרעה ולהציע לה להביאו למינקת מבנות עמו. הכתובים מציירים את דיוקנה של מרים הצעירה כדמות עשויה ללא חת ובעלת קור רוח נדיר. חז"ל הפליגו אף מעבר לכך. מדרש מרשים מספר כיצד התעמתה מרים עם אביה עמרם ושכנעה אותו לשנות את דעתו. כשיצאה הגזרה שכל הבן היילוד לבני ישראל יושלך ליאור הורה עמרם לכל בני עמו לגרש את נשותיהם, כך שלא תלדנה עוד. ההיגיון עמד לצדו. האם נכון להביא ילדים לעולם אם יש הסתברות של חמישים אחוז שיירצחו בלידתם? למרות זאת, מרים חלקה על דעתו. "גזרתך קשה משל פרעה", אמרה לו, "שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה על הזכרים והנקבות. פרעה רשע הוא, וגזרתו ספק מתקיימת ספק אינה מתקיימת, אבל אתה צדיק וגזרתך מתקיימת". עמרם קיבל את דעתה, ועל ידי כך נולד משה.¹ המשמעות ברורה: אמונתה של מרים הייתה גדולה מאמונת אביה.

השלישית והרביעית הן שתי המיילדות, שפרה ופועה. לפני שפרעה גזר על בני ישראל להשליך את הבנים היילודים ליאור, הוא ניסה לבצע את רצח-העם על ידי הוראה למיילדות להרגם על האבניים. שפרה ופועה סירבו פקודה. "וַתִּירָאן הַמֵּיִלְדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ

1 שמות רבה א, יג.

כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים מֶלֶךְ מִצְרַיִם; וַתַּחֲיֶינָה אֶת הַיְלָדִים” (שמות א, יז). כשפרעה זימן אותן לנזיפה הן היתממו וסיפרו לו שהנשים העבריות זריזות בלידתן, ומספיקות ללדת לפני בוא המיילדות. על ידי השקר הזה חמקו מעונש והצילו חיים.

לסיפור זה חשיבות מיוחדת. זוהי הדוגמה המתועדת הראשונה לאחת מתרומותיה הגדולות ביותר של היהדות לתרבות האנושית: הרעיון שלכוח יש גבולות מוסריים. יש הוראות שאסור לציית להן. יש פשעים נגד האנושות שאין לתרצם בטענה “רק מילאתי פקודות”. רעיון זה, המוכר כ”איציות אזרחי”, מיוחס בדרך כלל לסופר האמריקני בן המאה ה-19 הנרי דיוויד תורו, והוא חלחל לתודעה הבינלאומית לאחר השואה ומשפטי נירנברג. אולם מקורו האמתי נמצא אלפי שנים קודם לכן, במעשיהן של שתי נשים, שפרה ופועה. האומץ שלהן, שלא ניתנה לו הכרה מספקת, מקנה להן מקום בפנתיאון הגיבורים המוסריים של תולדות האדם. הוא מורה לנו שהמצפון חשוב מההליכה בתלם ושחוק הצדק גובר על חוק המדינה.²

הגיבורה החמישית היא ציפורה אשת משה. בתו זו של כוהן מדיין התעקשה להתלוות למשה בשליחותו למצרים, אף על פי שלא הייתה לה כל סיבה לסכן את חייה בהרפתקה זו. בפסוקים אפופי חידה מסופר שהיא הצילה את חייו של משה כאשר מלה את בנם (שמות ד, כד-כו). אנו חשים כי ציפורה הייתה דמות בעלת נחישות מופלגת, שברגע מכריע הבינה טוב ממשה עצמו מה ה' דורש מעמם.

את הגיבורה המסקרנת מכולן שמרתי לסוף: בת פרעה. לה היה האומץ להציל ילד מבני ישראל ולגדלו באותו ארמון עצמו שאביה זמם בו להכחיד את עם בני ישראל. כלום אפשר בכלל לדמיין שבתו של היטלר, אייכמן או סטלין הייתה עושה מעשה כזה? יש משהו הרואי וחינני גם יחד בדמות זו, שהחומש משרטט בקווים כלליים בלבד, באישה זו שנתנה למשה את שמו.

2 ישנה כידוע מסורת מדרשית שעל פיה שפרה ופועה היו יוכבד ומרים. כאן הלכתי בעקבות פירושיהם של אברבנאל ושר”ל.

מי היא הייתה? התורה איינה נוקבת בשמה. ספר דברי הימים א' (ד, יח) מזכיר בת של פרעה ושמה בַתִּיה, וחז"ל מזהים אותה עם בת פרעה שהצילה את משה. ממשמעות שם זה, בַתִּיה או בַתִּיה, גזרו חז"ל לימוד מפתיע:

אמר לה הקדוש ברוך הוא לבתיה בת פרעה: משה לא היה בנך וקראתו בנך – אף את, לא אַתְּ בתי ואני קורא אותך בתי.³

עוד דרשו חז"ל כי בת פרעה הייתה אחת ממתי מעט צדיקים (המסורת מונה תשעה בלבד) שנכנסו לגן עדן עוד בימי חייהם.⁴ וכך, בעוד מעל פני השטח פרשתנו היא סיפור החניכה של מנהיג גדול, מתחת לפני השטח הסיפור הוא סיפורן של שש נשות מופת, שבלעדיהן לא היה לנו משה. הן שייכות למסורת ארוכה של נשים חזקות בהיסטוריה היהודית, שהמשיכה בדבורה, חנה, רות ואסתר במקרא, והלאה עד דמויות בנות המאה העשרים – מנהיגות תורניות כשרה שנירר ונחמה ליבוביץ, וגיבורות לא דתיות כאנה פרנק, חנה סנש וגולדה מאיר.

איך קרה שהנשים, המתגלות כמנהיגות מוצלחות כל כך, הודרו בהלכה מתפקידים ציבוריים רבים? אם נתבונן היטב בהיסטוריה היהודית הקדומה נמצא שהנשים הודרו משני תחומים. האחד הוא "כתר כהונה", שנמסר לאהרן ולבניו. השני הוא "כתר מלוכה", שניתן לדוד ולבניו. שני תפקידים אלה מועברים בירושה. לעומת זאת, מהכתר השלישי, "כתר תורה", הנשים לא הודרו. היו נביאות, לא רק נביאים. חז"ל מנו שבע נביאות. היו גם נשים גדולות תורה, מתקופת המשנה (ברוריה, אמא שלום) ועד היום.

אפשרית גם אבחנה כללית יותר. הרב אליהו בקשי-דורון מבחין בספר השו"ת שלו 'בניין אב' בין סמכות רשמית לבין הנהגה בפועל.⁵

3 ויקרא רבה א, ג.

4 דרך ארץ זוטא א.

5 הרב אליהו בקשי-דורון, שו"ת בניין אב, מהדורה שנייה, סה.

יש אישים בעלי עמדות סמכות – ראשי ממשלה, נשיאים, מנכ"לים – שאינם מנהיגים כלל. אולי יש להם כוח לכפות על אנשים למלא אחר דבריהם, אבל אין להם חסידים. אין הם מעוררים הערצה. אין הם נוסכים השראה. וישנם גם מנהיגים שאין להם שום מעמד רשמי, אך אנשים פונים אליהם לעצה ורואים בהם דגם לחיקוי. אין להם כוח, אבל יש להם השפעה. נביאי ישראל היו כאלה. כמוהם, לא פעם, גם גדולי ישראל, חכמי כל דור ודור. לא רש"י ולא רמב"ם היו בעלי סמכות רשמית (יש מן החוקרים הגורסים שהרמב"ם היה הרב הראשי למצרים, אך רוב החוקרים סבורים שלא, אף כי צאצאיו מילאו תפקיד זה). בכל המקרים שמנהיגות תלויה בתכונותיו של המנהיג, ולא בתפקידו או בתוארו – מנהיגות מהסוג שמקס ובר כינה סמכות כריזמטית – אין אבחנה בין גברים ונשים.

יוכבד, מרים, שפרה, פועה, ציפורה ובתיה היו מנהיגות לא מכוח תפקיד רשמי שנשאו (בתיה הייתה מנהיגה למרות תוארה הרשמי, נסיכת מצרים). הן היו מנהיגות מפני שהיו להן אומץ ומצפון. הן סירבו לכופף את ראשן בפני כוח או להיכנע לנסיבות. הן היו הגיבורות האמתיות של יציאת מצרים. האומץ שלהן הוא עדיין מקור השראה.

מגיד - בית להגות יהודית

[הצטרפו לרשימת התפוצה](#)

